

mentirajući, uspostavili dijalog, ali – možda još i važnije – na dijalog su i pozvali!

Nakon svega iskazanoga pitanje se opravdanosti skupnoga objavljivanja tematski povezanih, ali u dužem razdoblju pisanih studija pokazuje pleonastičnim! Ipak, uza sve rečeno monografija nam je o funkcionalnim stilovima hrvatskoga jezika kronično nedostajala, a

od Josipa Silića – autora koji se u hrvatskomu jezikoslovlju najviše, teorijski i metodološki najtemeljitiije bavio tom problematikom, ktome, suautora, s Ivom Pranjkićem, *Gramatike hrvatskoga jezika* u koju je prvi put uključena i gramatika funkcionalnih stilova – ona se doista i mogla očekivati.

Lada Badurina

PREGLED HRVATSKIH GRAMATIKA I POGLED U NJIH

Sanda Ham

POVIJEST HRVATSKIH GRAMATIKA

(Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2006.)

Dosad jedina povijest hrvatskih gramatika napisana u nas napokon je pred nama. Grani kroatistike koja se bavi eksternom povijesti hrvatskoga jezika već je dugo poznata bogata jezikoslovna djelatnost koja se protezala, može se reći čak i usporedno s ostalom filološkom djelatnosti – gotovo da je naime bilo pravilo da i hrvatska starija nelingvistička djela sadrže barem osvrt, a počesto i prave studije o nekim tada važnim jezikoslovnim ili, točnije, sociolingvističkim, prvenstveno standardološkim pitanjima. Višestoljetno je zanimanje za jezikoslovna pitanja u hrvatskoj povijesti imalo dakle vrlo živu teorijsku i praktičnu narav. Sastavljanje je gramatika jedna od okosnica standardizacijskih procesa u svakome jeziku – kodifikacija je to kojoj

je nužno morao prethoditi skup teorijsko-metodoloških postavki i jezikoslovnih promišljanja, pri čemu je za povijesni razvoj standardnojezičnih procesa u hrvatskome jeziku u cjelini posebno važan i zanimljiv postupak *odabira* među jezičnim danostima.

Jedan je od najvažnijih i najdaleko-sežnijih izbora za hrvatsku standardno-jezičnu stvarnost bio odabir štokavskoga narječja kao osnove za standardni jezik¹

¹ I u ovoj svojoj knjizi S. Ham, kao što je znano i iz drugih njezinih radova, kao istoznačnicu *standardnome jeziku* rabi stariji termin *književni jezik*. Razlozi zbog kojih je u suvremenoj kroatistici u posljednjem desetljeću posve prevladao termin *standardni jezik* nisu samo u njegovoj jednoznačnosti, nego i u tome što je njegovim uvođenjem omogućeno razlikovanje između s jedne strane "uprosječenoga" polifunkcionalnog idioma općeobvezatnoga

svih Hrvata. U pregledu je hrvatskih gramatika autorica za ovu prigodu pozornost posvetila štokavskim gramatikama, uzgred samo spomenuvši i kajkavske koje su, pokazao je to daljnji razvoj normiranja hrvatskoga jezičnog standarda, ostale izvan glavnoga tijeka standardizacijskih procesa i bez utjecaja na kontinuitet koji je moguće pratiti u međusobnim vezama i utjecajima štokavskih gramatika kroz povijest.

Ovim djelom obuhvaćene su tzv. *opće* i tzv. *posebne* gramatike. Naime, kao poseban tip priručnika, koji, prema tradiciji, ima cilj opisati i propisati prvenstveno morfološku i sintaktičku razinu kojega idioma, *opće* su gramatike izvori za upoznavanje same strukture idioma te je ta njihova značajka često iskorištavana za praktičnu potrebu učenja (stranoga) jezika: s vremenom su se pojavile i *posebne* gramatike namijenjene upravo toj svrsi. U *Povijest hrvatskih gramatika* S. Ham nisu ušli tek rubni oblici u kojima gramatika iz metodičkih razloga napušta svoja formalno-sadržajna obilježja te više i nije gramatika, već postaje tako posve drugi tip priručnika – školski udžbenik gramatike. Među posebne se vrste gramatika mogu ubrojiti i one koje opisuju koji povijesni stadij u razvoju jezika, te poredbene gramatike, koje opis temelje na supostavljanju značajki dvaju ili više jezika. *Povijest se hrvatskih*

na čitavu državnome području, te s druge onih jezičnih stilizacija koje imaju samo neka obilježja "općega", ali ne i sva koja ima standardni jezik pa ih je moguće nazivati *književnim jezicima*. Ta je pojmovna razlika, istaknimo, svakako mogla biti zanimljiva i u ovoj knjizi, te praktično iskorištena osobito u razmatranju povijesti hrvatske gramatičke norme dopreporodnoga doba.

gramatika ne bavi takvim specifičnim izdanjima gramatičkih priručnika i udžbenika.

Gramatike, obuhvaćene ovim pregledom, podijeljene su u tri poglavlja: *Stare hrvatske gramatike, Hrvatske gramatike od ilirizma do kraja 19. stoljeća te Hrvatske gramatike u 20. stoljeću*. Čitatelju je olakšan put do pronalaska određene vrste podataka korisnim dodacima u knjizi: *Kronološkim pregledom hrvatskih gramatika* – štokavskih i kajkavskih, te dvama tipovima kazala: kazalom naslova gramatika i kazalom autorâ.

Poglavlje naslovljeno *Stare hrvatske gramatike* obuhvaća razdoblje od 1604. godine, kada je izašla prva hrvatska gramatika Bartola Kašića, do prve gramatike iliraca, koju je napisao Vjekoslav Babukić 1836. godine. U tom se dugom, trostoljetnom razdoblju djelatnost hrvatskih gramatičara na polju gramatičkoga opisa hrvatskoga jezika odvijala različitim intenzitetom: nakon Kašićeve gramatike, druga po redu, Della Bellina izlazi tek 1728. godine, a zatim slijedi 17 različitih gramatika hrvatskoga jezika (9 je među njima kajkavskih) do kraja razdoblja. Ipak, između izlaska Kašićeve i Della Belline gramatike hrvatski gramatičari ne miruju – pišu hrvatskim jezikom gramatike stranih jezika (Jakov Mikalja, Toma Babić, Lovro Šitović Ljubušak), a u to doba nastaje i jedna sasvim posebna gramatika i po određenju predmeta svojega opisa (ona je naime općeslavenska, a hrvatski je jezik u njoj zastupljen, zbog tipa gramatike doduše nesustavnim, opisom tronarječne stilizacije jezika ozaljskoga jezično-književnoga kruga), ali i po svojoj sudbini: izašavši u dalekoj

Rusiji ostala je dva stoljeća nepoznata i tako u potpunosti bez mogućnosti recepcijskih odjeka u domovini. Nakon Della Belle štokavsku će jezičnu stilizaciju dalje u svojim gramatikama u 18. stoljeću zastupati: slavonski franjevci Blaž Tadijanović i Marijan Lanosović, prosvjetiteljski nastrojen književnik Matija Antun Relković i Josip Jurin, a u 19. stoljeću: Josip Voltić, Franjo Maria Appendini, Šime Starčević (čija je *Ricoslovia* jedina u nizu starih gramatika jednojezična – ostale hrvatski jezik opisuju na latinskome, talijanskome ili njemačkome jeziku) i Ignjat Alojz Brlić. U svim se nabrojenim hrvatskim štokavskim gramatikama otkriva, zaključuje autorica, načelno isti gramatički model (snažno baštinjen od Kašića – npr. *stare se hrvatske gramatike*, s iznimkom Brličeve, povode za njegovim padežnim sustavom, oblikovanim po uzoru na latinski, te stoga drže da u hrvatskome jeziku postoji ablativ), grafija i otvorenost leksičke razine prema leksiku ostalih hrvatskih narječja. Odabir odraza starojezičnoga jata u gramatikama ovoga razdoblja, bio on ikavski ili pak jekavski, obilježen je nedosljednošću, što autorica tumači značajkom naddijalektnosti u pristupu normiranju. U svim je gramatikama normiran tronaglasni sustav, osim u Starčevićевой koja poznaje četiri naglaske. U gramatikama su primijenjeni isusovački i franjevački grafijski sustavi: južni se ugledao na talijansku, a sjeverni na mađarsku grafiju. Upravo će se tom nedijakritičkom grafijom *stare hrvatske gramatike* vidno razlikovati od gramatika sljedećega razdoblja koje S. Ham omeđuje s jedne strane ilirskim pokretom, a s druge istekom 19. stoljeća. Gledajući

na to razdoblje, u jezikoslovnome smislu vrlo dinamično, uzburkavano različitim teorijskim (i ideološkim) pristupima jezičnome normiranju, samo s aspekta objavljenih gramatika, autorica opravdano izdvaja samo dva suprotstavljena tabora: s jedne strane zagrebačku filološku školu, nasljedovateljicu teorijskih pogleda iliraca, te s druge filološku školu hrvatskih mladogramatičara, tzv. hrvatskih vukovaca. Filolozi zagrebačke škole nastavljali su tradicijsku koncepciju naddijalektnosti standardnoga jezika radeći svim snagama na ujednačavanju normativnih rješenja. U razvoju standardnojezične koncepcije, primjećuje autorica, početnu izrazito staroštokavski obojenu normu (npr. nesinkretizirani oblici množinskih padeža, tronaglasni sustav, itd.) filolozi zagrebačke škole postupno preinačuju prihvaćajući novoštokavska rješenja. U *Povijesti je hrvatskih gramatika* autorica istakla da su njihove gramatike/slovnice u svoje doba uživale simpatije i ugled nečega što je tradicijsko i hrvatsko, za razliku od gramatika tzv. hrvatskih vukovaca koje su bile *pronositeljice jugoslavenske ideje* (usp. str. 125). Šteta je međutim što se u interpretaciji ostalo na toj konstataciji bez upozorenja na narav novih sociolingvističkih okolnosti za hrvatski jezik – tj. ako politički i ideološki utjecaj na jezik i nije moguće u potpunosti izbjeći u trenutku kad se ozbiljnije pokreću standardizacijski procesi, taj je utjecaj u hrvatskoj jezikoslovnoj stvarnosti još od ilirskoga doba nažalost predimenzioniran – okov je to kojega će se hrvatska jezikoslovna misao mukotrпно oslobađati u čitavome 20. stoljeću, a njegove posljedice osjećati

i na početku 21. stoljeća. Pobjedom tzv. hrvatskih vukovaca (prije svega dolaskom na vlast političke struje kojoj su pripadali) potkraj 19. stoljeća izgledalo je da će standardnojezična koncepcija zagrebačke filološke škole nominalno, i normativno, zauvijek uminuti. Ipak, naglasiti nam je, neki su od njezinih najvažnijih filoloških pogleda ostali neiskorjenjivo ugrađeni u hrvatsku jezikoslovnu povijest – primjere, odnos se *jezika kao sustava* i *jezika kao standarda* (ako se poslužimo suvremenim pojmovno-terminološkim razgraničenjem jezika kao sustava od jezika kao standarda predstavljenim ponajprije u radovima J. Silića) u čitavu 20. stoljeću implicitno, pa i eksplicitno kad su to političke prilike dopuštale, oblikovao upravo onako kako je bio zacrtan u zagrebačkoj filološkoj školi: njihov je odnos korespondentan, ali neovisan.

Normativna se rješenja, napominje S. Ham, u hrvatskim "vukovskim" gramatikama nisu u potpunosti podudarala s onima koja su predlagali Đ. Daničić i V. S. Karadžić – u svojim se gramatikama tzv. hrvatski vukovci ipak neće odreći hrvatskih jezičnih posebnosti i tradicije, već će ih pokušati pomiriti čestim dvostrukim rješenjima. Autoričina je ocjena da "Zbog toga ne valja oštro suditi jer je u svim prijemaretičevim vukovskim gramatikama dostatno tradicijskih, zagrebačkih rješenja da im se ne može osporiti pripadnost hrvatskoj tradiciji" (str. 128) nažalost svedena samo na navedenu rečenicu, a toliko je važna da je zaslužila da i čitav pristup ovoj problematici bude intoniran upravo u skladu s njom.

Dvostrukosti koje su uključivale i hrvatska tradicijska i hrvatska "vukovska"

obilježja dokida, u korist potonjih, potkraj 19. stoljeća Maretićeva gramatika. U jezikoslovnoj je kroatistici poznato da provedba stavova Maretićeve struje nije u svemu prošla glatko, nailazila je na manje ili veće otpore i početna su stajališta tih lingvista s vremenom ipak doživjela modifikacije.

Da su političke okolnosti i dalje utjecale na jezikoslovni rad, upravo potvrđuje i periodizacija unutar poglavlja o hrvatskim gramatikama u 20. stoljeću: *Hrvatske gramatike od početka 20. stoljeća do 1940*, *Hrvatske gramatike od 1940. do 1945*, *Hrvatske gramatike od 1945. do sedamdesetih godina*. Ugled je Maretićeve gramatike u prvome razdoblju velik: tiskaju se mnogobrojna njezina izdanja, prilagođena za školsku uporabu, no zanimljivo je da se pet gramatika koje izlaze u prvome razdoblju (Florschützova, Rešetarova, Strohalova, Dujmušićeva i Benešićeva) ipak razlikuju od maretićevskih normativnih rješenja. Pohrvaćivanje je maretićevske norme, piše S. Ham, primjetno u rasponu od priznavanja nekoliko jezičnih samosvojnosti hrvatskoga jezika u odnosu na srpski (Rešetar), do pohrvaćivanja onih gramatičkih rješenja koja nikako nisu izgledala prihvatljiva hrvatskome standardnojezičnome izrazu (Florschütz), pa i pokušaja izravnoga suprotstavljanja jezičnome unitarizmu (Dujmušić), da bi Benešićeva gramatika potkraj ovoga razdoblja najavila aktivan pristup njegovanju hrvatskih normativnih posebnosti. Jezikoslovnu će djelatnost takva usmjerenja dodatno poticati političko ozračje drugoga razdoblja, koje je donijelo osamostaljenje u obliku Nezavisne Države

Hrvatske. Kako je iz samih gramatika prethodnoga razdoblja nemoguće dobiti dojam o sociolingvističkim posljedicama jezičnoga unitarizma, autorica u tome smislu upućuje na važnost Guberininih i Krstićevih *Razlika između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*, držeći ih, u najširem smislu, gramatikom (tj. razlikovnom gramatikom). K tome, bez uvida u *Razlike* i slika bi o normativnim usmjerenjima u ovome razdoblju bila nepotpuna – naime nakon prvotnoga preuzimanja banovinskoga izdanja Florschützove gramatike (s intervencijama neznanih redaktora), 1943. godine izlazi njezino izmijenjeno izdanje koje predstavlja približavanje *zagrebačkoj slovnicičkoj normi*, iako ne u svemu: morfološki sustav nesinkretiziranih nastavaka za DLI mn. nije vraćen, a autorica naglašava da postupci pohrvaćivanja ipak nisu samo formalni premda ne navodi po čemu to oni nisu formalni iako se uglavnom svode na: leksičke promjene u primjerima, izostavljanje dijelova teksta koji se referiraju na srpski jezik, te promjenu tipa pravopisa (s fonemskoga na morfemski). Prekratkim je trajanjem ovoga razdoblja moguće objasniti, drži S. Ham, maretićevsku obojenost po dekretu pisanoga *Nacrta hrvatske slovnice* Blaža Jurišića, za koji je autor iskoristio ono što je otprije imao napisano za potrebe svojih visokoškolskih predavanja. Iako je, kronološki gledano, sljedeća po redu – gramatika Brabeca, Hraste i Živkovića – izašla 1952, autorica početak trećega razdoblja omeđuje 1945. godinom koja je donijela novo političko ozračje, ponovno sklono unitarističkim težnjama. Maretićeva je gramatika i u Novoj Jugo-

slaviji smatrana časnim uzorom (posljednji put izlazi 1963. godine), no već je i metodološki i normativno zastarjela, pa će upravo Brabec-Hraste-Živkovićeve gramatika po svojim normativnim rješenjima u kojima priznaje hrvatske standardnojezične posebnosti postati novim uzorom i temeljem svim daljnjim hrvatskim gramatikama. Autorica u ovome razdoblju razmatra još i Jonkeovu gramatiku (1965), Hammovu gramatiku za strance (1967) te gramatiku iz jezičnoga savjetnika koji je 1971. godine uredio S. Pavešić, dok će Težak-Babićevu gramatiku, koja prvi put izlazi također u ovome razdoblju (1966) svrstati među suvremene gramatike jer se i danas koriste. Prema tom kriteriju među suvremene gramatike ulaze još i gramatika Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje te Akademijina gramatika. Nakon osvrta na *Praktičnu hrvatsku gramatiku* Dragutina Raguža, autorica zaključuje knjigu pomalo neuobičajeno – interpretacijom upravo vlastite *Školske gramatike hrvatskoga jezika*, što je donekle moguće razumjeti željom za iscrpnošću popisa, no zahtjev za objektivnošću u pristupu obično unaprijed isključuje bavljenje ocjenom vlastita djela.

Povijest je hrvatskoga jezika ovim djelom dobila cjelovit pregled hrvatskih povijesnih gramatika, koji nudi i osnovni uvid među korice svake od njih – dostatan je to razlog da za ovim djelom posegnu ne samo studenti kroatistike, nego i svi koji se na bilo koji način bave hrvatskim jezikom: njegovom prošlosti ili sadašnjosti, poučavajući ga ili ga proučavajući. Kako još od ilirizma naovamo hrvatsko jezikoslovlje – posebno normativno – nosi križ koji nadmašuje, a zapravo pro-

mašuje pojam sociolingvističkih aspekata standardizacije jezika grubo svodeći te aspekte na politiku (koliko pritom na *jezičnu*, valjalo bi posebno propitati!), tako vjerojatno nijedan pregled toga dijela hrvatske jezične povijesti neće moći biti lišen osvrtanja upravo na tu sastavnicu. Znanstveniku je u tome poslu dakako zadano slijediti i braniti objektivnost u interpretaciji. Zadatak je to međutim nimalo lak jer je povijest hrvatske suvremene standardnojezične norme i normativistike nemoguće iščitavati samo iz onoga što je uvezano među korice priručnika koji su jezik opisivali i propisivali. U pronalaženju pristupa tumačenju razvoja hrvatske suvremene jezične norme odgovor sigurno nije u apologiji jednih, a osudi drugih pravaca, znanstvenika, normativista – potvrdilo se to, doduše stidljivo, i u interpretaciji koju je

u ovome svojem djelu ponudila Sanda Ham – jer ne treba naime zaboraviti da su i jedni i drugi utjecali na oblikovanje današnjega hrvatskog standarda i stoga ovakva studija ne bi trebala poslužiti prebrajanju što je i zašto u suvremenome hrvatskom standardu nehrvatskoga porijekla, nehrvatske tradicije. Ovoj knjizi to i nije bila namjera, što je pozornim i stručnim (a nije nevažno i dobronamjernim!) njezinim iščitavanjem ipak vidljivo, no ostaje pitanje koliko pristup u interpretaciji koji je odabran u ovome djelu omogućuje neosoban uvid u vrlo složen problem sociolingvističke uvjetovanosti hrvatske dijakronijske normativistike onim svojim čitateljima koji o hrvatskome jeziku tek uče i nemaju vlastito iskustvo uvida u građu.

Mihaela Matešić

HRVATSKA KNJIŽEVNOST U DIJASPORI

Milorad Stojević

TRI STVARI GRADIŠĆANSKOHRVATSKOGA KNJIŽENSTVA

(RINAZ, Rijeka 2006.)

Knjiga je plod autorova dvadesetogodišnjega bavljenja problematikom književnosti gradišćanskih Hrvata. Tekstovi u knjizi isprva nisu bili pisani za objedinjenu ediciju. U podnaslovu se veli još "sedam insajderskih fragmenata". Insajder je osoba upućena u nešto ili čovjek koji unutar jedne skupine djeluje

na račun druge skupine. Riječ je, dakako, o autorovoj poziciji između matične hrvatske književnosti i njena ogranka u dijaspori. Neobična je i riječ *knjiženstvo* preuzeta kao parafraza programskoga teksta Ljudevita Farkaša Vukotinovića iz časopisa *Kolo* (1843.). Time se zapravo aludira na anakronističko-prosvjetiteljsku